

Irak Türkmenlerinden Bir Dilci: İhsan S. Vasfi

Önder SAATÇI
kerkuklu7@hotmail.com

Irak Türkmenleri Osmanlı Devleti'nin Irak'taki hâkimiyet asırlarında gayet müreffeh bir hayat sürmüşken Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra sıkıntılı süreçlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu safhada Irak Türkmenlerinin en fazla karşılaştıkları sorun kendi dillerini muhafaza edebilme ve kimliklerini, içinde buldukları topluma kabul ettirme çabası olmuştur. Nitekim, önceleri "Irak Türkleri" şeklinde anılan bu kitle 1958'deki kanlı devrimden sonra, resmî belgelerde "Türk" yerine "Türkmen" kimliğiyle anılmaya başlanmıştır.¹ Irak Türkmenlerinin Irak'taki diğer kavmiyetlerle birlikte ana dillerinde eğitim almaları, zaman zaman Irak Anayasası ve ilgili kanunlarınca kabul edilmiş olsa da bu haklarını ancak kısa zaman aralıklarında kullanabilmişlerdir.² Bilhassa, 1968-2003 arasındaki Ba's rejimi döneminde Irak Türkmenleri insanlık suçu sayılabilecek muamelelere tabi tutularak ağır bir baskı ve zulüm altında yaşamak zorunda kalmışlardır. İşte bütün bu devirler boyunca Irak Türkmen-

lerinin yegâne sığınakları ana dilleri olmuştur. Irak Türkmenlerinin en büyük dil yadigârı olan atasözleri, deyimleri, horyatları, masalları ve diğer folklor ürünleri bu zorlu var olma savaşının verildiği yıllarda derlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Bu uğurda canla başla çalışan Irak Türkmen araştırmacıları (Ata Terzi-başı, Şakir Sabir Zabit, Mevlüt Taha Kayacı, Mehmet Hurşit Dakuklu, Suphi Saatçi, Ziyat Akkoyunlu, vb.) çok sayıda eser vermiş ve Irak Türkmenlerinin millî varlığını devam ettirmesinde önemli rol oynamışlardır. Irak Türkmenleri arasında araştırmacılığıyla ünlenmiş isimlerden biri de İhsan Sıddık Vasfi'dir. Vasfi'nin en önemli eseri Irak Türk'lerinde Deyimler ve Atasözleri'dir. Bunun yanında Vasfi, Irak Türkmenlerinin en önemli yayın organı olan ve 1961 yılından bugüne kesintilerle de olsa yayınlanmaya devam eden Kardeşlik dergisinde yazdığı yazılarla Türk dilinin Irak coğrafyasındaki varlığının yarınlara taşınmasında üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmiş bir Türkmen aydınıdır. Bu yazımızda onun bu yolda verdiği eserlerini ve Türk kültürüne katkılarını anlatmaya çalışacağız. Fakat ondan önce yazarı kısa hayat hikâyesiyle tanıtmaya çalışalım.

Kerkük'te doğmuştur. İlk ce orta öğrenimini Kerkük'te yüksek tahsilini ise Bağdat Mustansiriyye Üniversitesinde, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamıştır. İş hayatına Kerkük Petrol Şirketinde başlamış, sonraları müfettişlik göreviyle Irak Petrol Bakanlığında görevlendirilmiştir. Bakanlıktaki görevinden dolayı Bağdat'ta bulunmuş, bu sırada Türkmen Kardeşlik Ocağının ve aynı kurumun yayınladığı Kardeşlik dergisinin idare heyetlerinde görev almıştır. Kardeşlik dergisinde dil, kültür ve edebiyat konularında çeşitli yazılar yayınlamış; ancak 1977'de dergiye Ba's Partisince el konulmasından dolayı bu çalışmalarına ara vermiştir. Vasfi sonraki yıllarda Ba'as rejiminin ağır baskısından dolayı Suudi Arabistan'a göç etmiş, uzun yıllar bu ülkede yaşadıkdan sonra 2007 yılında Ankara'da son nefesini vererek Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Eserleri:

Bu yazıda İhsan S. Vasfi'nin daha çok dil çalışmaları üzerinde duracağız. Onun Kardeşlik dergisinde eski yazıdaki imla meseleleri hakkındaki görüşlerini anlatan bir yazısı³, Irak Arapçasındaki bazı Türkçe ke-

1 Suphi Saatçi, Tarihî Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, Tarihî Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı yayınları, İstanbul 1996, s. 17-18.

2 1991'den sonra Irak'ın kuzeyinde ve 2003 yılından sonra Irak'ın tamamındaki Türkmen bölgelerinde Latin harfleriyle Türkçe eğitime geçilmiştir.

Hayatı:

İhsan Sıddık Vasfi, 1923 yılında

3 İhsan S. Vasfi, "مشاكل الكتابة القديمة في اللغة التركمانية" (Türkmencede Eski Yazının Problemleri), Kardeşlik (الاخاء), Yıl: 2-1. S:1 (Mayıs 1962), s. 14-16.

limelerle ilgili seri makaleleri⁴ ve en önemli eseri *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri*⁵ hakkında bazı bilgiler sunmaya çalışacağız. Vasfî'nin bu çalışmalarından bir kısmının Arapça ile kaleme alınmış olması bunların daha geniş kitlelere yayılmasının önünde bir engel gibi durmaktadır. Bu yüzden onun makalelerinin, tercüme yoluyla değilse bile, içeriğine dair vereceğimiz bilgilerle, anlaşılmasına gayret edeceğiz.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Irak Türklerinin 20. asır boyunca en önemli sorunu dil ve onun yazıya geçirilmesidir. Irak Türkmenleri Türkiye'de Harf İnkılabı gerçekleştikten sonra yeni harfleri öğrenmek için büyük bir gayret göstermişlerdir. Ancak ana dilleriyle eğitim imkânına kavuşamadıkları gibi yeni harflerin de kabulü ve kullanılması oldukça gecikmiştir. Şunu hatırlatmakta fayda görüyoruz ki Irak Türkleri için Latin harflerine geçme iradesinin ardında daha ziyade Türkiye'yle olan kültürel bağların korunması kaygısı yatmaktadır. Ancak, Latin harfleri yerine Arap harfleriyle yazmaya devam edilmesi Türkmen aydınları arasında bazı sorunların tartışılmasını da engellemiştir. Kardeşlik dergisinde imlayla ilgili, bir taraftan İzzeddin Abdi Bayatlı ve İbrahim

Dakuklu eski yazının imlasının güçlüklerinden bahsederken ve bazı değişiklik teklifleri ileri sürerken, Ata Terzibaşı ve İhsan Vasfî eski yazının sorunlarının birtakım geçici tedbirlerle değil, Latin harfleriyle kökten çözülebileceği kanaatindedirler.⁶ Kardeşlik dergisindeki bu tartışmalarda Vasfî; İbrahim Dakuklu'nun, geniz n'sinin atılması ve yerine doğrudan n harfinin kullanılması; o,ö,u,ü gibi ünlüleri birden karşılayan Arap alfabesindeki "vav" harfinin üzerine çeşitli işaretler konması ve hareke yerine ünlü harflerin(elif, vav, ye) kullanılması⁷ teklifine karşılık geniz n'sinin eski yazıda bir imla geleneğinin ürünü ve Türkçenin bir ses zenginliği olduğunu, eski yazının imla kurallarına uyulduğu takdirde geniz n'sinin sorun teşkil etmeyeceğini ve buna benzer durumların her dilde bulunduğunu belirterek İngilizceden örnekler verir. İngilizcede yazılıp okunmayan harfler bulunduğunu(knife, knee, know), dolayısıyla, söz konusu harfin yazıda rahatlıkla kullanılabileceğini belirtir. Dakuklu'nun, Vav harfinin birçok ünlüyü karşılaması ve "gölgül, kol-kul" gibi kelimelerin yazımında güçlüklerle yol açtığı tezine ise bu sıkıntının cümlenin bağlamına dikkat edilerek aşılacağını ifade eder.

Kardeşlik dergisindeki bu tartışmalar bize Irak Türkmenlerinin kültürel seviyesini ortaya koyarken, yazarların tartışmalarda takındıkları objektif ve ağırbaşlı üslup Irak Türkmenlerinin medenî seviyelerinin göstergesidir. İmla tartışmalarında

diğer yazarların (Ata Terzibaşı, İbrahim Dakuklu, İzzeddin Abdi Bayatlı) da yazdıklarını dikkate aldığımızda ise İhsan Vasfî'nin imla meselesinde diğer yazarlara göre daha başka yaklaşımları bulunduğu ve meseleye daha geniş bir pencereden baktığı gözlenir. Ona göre, her şeye rağmen eski Türk imlasında, kelimelerin yazımında doğru kabul edilen bir şekil vardır (klasik imla) bunu sözlüklere bakarak anlamak mümkündür. Diğer yazım biçimleri yazarların şahsî tasarruflarıdır. Eski Türk imlasının zorluklarının asıl kaynağı harfler değil, kişilerin yazıyla telaffuz arasındaki farkı kavrayamamasıdır. Bunun da ardında okuma eksikliği, dinleme azlığı ve gramer kaidelerinin bilinmemesi yatmaktadır. Yine ona göre, eski yazıda değişiklikler yapmak sorunları çözmez, artırır. Eski yazıyla yazmayı benimsediyseniz onun kurallarına da uymalısınız. Ancak bütün bu imla sorunlarının asıl çözümü Latin harflerinin kabulünden geçer.

İhsan Vasfî'nin Kardeşlik dergisinde kaleme aldığı diğer makaleler ise Irak Arap lehçesindeki Türkçe kelimelerle ilgilidir. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi yazar bu hususta üç Arapça makale kaleme almış ve Arapçanın Irak lehçesinde (konuşma dilinde) gözlenen onlarca Türkçe kelimeye dikkat çekmiştir. Makalelerin ağırlığı kelimelerin dökümü ve bunların anlam ayrıntıları üzerinedir. Bu makalelerde Vasfî Irak lehçesindeki çeşitli Türkçe kelimelere dikkat çeker. Bunları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:⁸

4 İhsan S. Vasfî, "المفردات التركيبية في اللهجة العراقية العامية العراقية" (Irak Halk Lehçesinde Türkçe Kökenli Kelimeler), Kardeşlik (الاخاء), Yıl: 13, S: 10-11(Şubat-Mart 1974), s.2-3; İhsan S. Vasfî, "المفردات التركيبية في اللهجة العامية العراقية" (Irak Halk Lehçesinde Türkçe Kökenli Kelimeler - 2. bölüm), Kardeşlik (الاخاء), Yıl: 13, S: 10-11(Şubat-Mart 1974), s.7-8; İhsan S. Vasfî, "المفردات التركيبية في اللهجة العراقية العامية العراقية" (Irak Halk Lehçesinde Türkçe Kökenli Kelimeler-Son bölüm), Kardeşlik (الاخاء), Yıl: 14, S: 8-9 (Aralık 1974-Ocak 1975), s. 10-11.

5 İhsan S. Vasfî, *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri*, Fuzulî yayınları, İstanbul 1985.

6 Bkz. Habib Hürmüzlü, "Irak Türkmen Ağzı ve Yazılı Metinlerde İmla Sorunu-na Toplu Bir Bakış", Kardeşlik, Ekim-Aralık 2008, 40. sayı, s. 26-33.

7 İbrahim Dakuklu, "اللغة التركمانية (مشاكلها- اسبابها - علاجها)", Kardeşlik (الاخاء), Yıl: 1 Sayı: 11 (Mart 1962), s. 10-12.

8 Bu bölümde sunulan örneklerden, ses yapısı fazlaca değişenler Arapçadaki telaffuzlarıyla verilmiş ve aslı belirtilmiştir. Diğerleri ise Türkçedeki telaffuza uygun yazılmıştır.

Kelimeler:

Alet-edevat: çamurluk, burgu, dişli,...

Mutfak eşyaları: ocak, tava, şiş, maşa,...

Çeşitli eşya adları: tütün, kapak, came(cam), gözlük, boru, kaytan, şuval< çuval, kayış, düğme, basma"kurşun kalem", aski, cınta< çanta, çadır, zincir, kamçı, kırbaç, balta, uti, kutıyye, kürek, soba, çingal, tıfke, tekne"leğen", top(askeri top), saçm< saçma(tüfek için), dinge"direk",...

Giyeceler: kat, boyunbağ(kravat anlamında), yelek, şal, cizme, etek, boyama, yaşmak, başbozığ "resmi kimliği olmayan, sıradan kişi"< başı bozuk,...

Mobilya-döşeme: yatak, perde, koltuk, iskemle, karyola, koşe "dayanma yastığı" < köşe,...

Yiyeceler: dolma, börek, tatlı, dondurma, kızatma, külbastı, tas kebabi, tepsî, bastırma, kavurma, kuzi< kuzu, kiyme< kıyma, şekerleme, keymer< kaymak, yoğirt, çörek, burğil, şorba< çorba, yengi dunye "malta eriği", hurma, turşî< turşu, mihleme< mihlama, çerez, birnoti < burun otu "enfıye"...

Sıfatlar: hoş, boş, kaba, zengin, çürük, keskin, tenguz< domuz "kötü kimse", toh "koyu"(renkler ve çay için), açih < açık(renkler ve çay için), cenbede< cumbit "tomurcuk"
Kültür ve muâşeret kelimeleri: çelebi, kollığ < kolluk "karakol", buyrin< buyurun, efendim, ağati, ki gozim< iki gözüm, çalgî, hanım, hatun, hemmeye< hem yine, kizzelkurt< kızıl kurt, nişan(yüzük takma), bitmiş(tavla, domino gibi oyunun bitmesi), ...

Mimari: seray, koşk< köşk, dam,...

Soyut kavramlar: yedek, yazuh<

yazık, kaçah< kaçak, kaçahçı < kaçakçı, suç, barabar "eşit", oyun, haşarı, sağlam, sağ selim, sıra, nazik, nezake< nezaket, yağniş < yanlış, hiç, ...

Çeşitli Türkçe eklerle yapılan Arapça kelimeler:

-çi **ekiyle yapılanlar:** döşemeci, aşçı, kuşunçı, pençerçi, fiterçi,...

-siz **ekiyle yapılanlar:** akılsız, damağsız "aptal", biçimsiz,...

Türkçe fiillerin Arapçaya göre çekimlenmesi:

yıdaniş "danışıyor", yıkariş "karıştıyarak ölçüyor", yiçalış "çalışıyor", kappat(kapadı), çevir(emir),

Cümle ve deyimlerde Türkçe kelimeler:

La tedus tahta çuruk: Çürük tahtaya basma.

Male gevil: gönlü yok.

Zarip dalğa: dalga vurmak "düşüncelere dalmak"

Ma yissevi pare: bir para etmez.

La tudrup kayış: hile yapma!

İnde kırsağ kebîr: sabırlı, yumuşak huylu.

İhsan Vasfi bu makaleler vasıtasıyla ayrıca, Türk ve Arap toplumları arasındaki sosyal ve tarihî bağlara dikkat çekerek kelime alışverişinin bunun tabii bir sonucu olduğunu, bu alışverişte Türkçenin, bilhassa İslam kültürünün etkisiyle, Arapçadan daha fazla kelime aldığını; ancak Arapçaya birçok kelime de verdiğini göstermiş olur. Vasfi'nin verdiği örneklerle bakıldığında, Arapçanın Irak lehçesindeki Türkçe kelimelerin konuşma dili bünyesine iyice yerleşmiş olduğunu hatta, bazı Türkçe eklerin kullanımıyla yeni kelimeler yapıldığını, hatta, bazı Türkçe kelimelerin Arapça dil bilgisi kaidelerine göre çekimlendiğini gösterir. Yazar, bu tür kelimelerin bunlarla sınırlı olmadığını, daha

geniş akademik araştırmalara ihtiyaç olduğunu ve Irak Arapçasındaki Türkçe kelimelerin bir sözlüğünün yapılması gerektiğini de kaydeder.

İhsan Vasfi, bu makalelerde verdiği örneklerle dil bilimi dalında çalışanlara sağlam veriler sunmuş olur. Zira, onun verdiği örneklerle bakıldığında (bazı Türkçe eklerle yapılan yeni kelimeler, bazı Türkçe kelimelerin Arapça kurallara göre çekime girmesi vb.) Irak Arap lehçesindeki Türkçe etkisinin basit kelime alışverişlerinden ibaret olmadığı görülür. Makalelerde sunulan bu tür örnekler dil ilişkileri bakımından incelenmeye değer niteliktedir.

İhsan Vasfi'nin araştırmacı kimliğinin en önemli verimi ve Irak Türkmen Türkçesine en büyük katkısı ise *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri* adlı eseridir.⁹ Bu eser; Şakir Sabir Zabit'in *Irak Türkmenleri Ağzında Atasözlük Sözü*, Ata Terzibaşı'nın *Kerkük Eskiler Sözü* ve Abdullatif Benderoğlu'nun *Atasözlerimiz* eserleriyle birlikte Irak Türkmenlerinin atasözleri ve deyim külliyyatını oluşturan dört büyük eserden biridir.

Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri

bugüne kadar iki kez basılmıştır. İlki 1985'te Fuzuli yayınlarından, ikincisi ise genişletilmiş hâliyle 2001 yılında Kerkük Vakfı tarafından. Eser başlıca iki bölümden oluşur: Deyimler ve atasözleri. Eserin girişinde, deyim ve atasözleri terimlerinin ele alındığı ve Irak Türkmenlerinde bu türlere ait çalışmaların konu edildiği de görülür. Irak Türkmen deyimlerinin ayrı bir başlık altında

⁹ F. Sibel Bayraktar , "İhsan S. Vasfi, Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri, Kerkük Vakfı, 20x13, 264 Sayfa, İstanbul 2001", *Türkoğlu Dergisi*, Cilt: 16, Sayı:1, Ankara 2002, s. 299-303.

toplandığı yegâne sözlük budur. Söz konusu sözlükte deyimler ayrı bir bölümde toplanmakla yetinilmeyip anlamları da açıklanmıştır. Eserin Latin harfleriyle basılmış olması araştırmacılar için iyi bir imkân sağlamakla birlikte madde başları akademik çevrelerde benimsenmiş transkripsiyon harfleriyle kaydedilmemiştir. Eserde maddeler alfabetik sırayla düzenlenmiştir. Eseri zengin kılan bir diğer husus bazı deyimlerin doğuş hikâyelerine veya çıkış kaynaklarına da yer verilmesidir. Eserde hikâyesi veya kaynak bilgisi verilen atasözünü ve deyimlerden bazıları şunlardır: **dili didişmek**, **Hamav'ın** kör beygiri tekin âhir **getirmek**; **kaçanı tut**, **kalan malımızdır**; **kefin soyan gider**, **kazık koyan gelir**,...

Vasfi'nin bu eseri, bilhassa deyim bölümünde bazı kusurlardan bütünüyle arındırılmış değildir. Mesela, “avrat-kişi, bakkal çakkal” gibi tekrar grupları, “Allah versin, Allah saklasın” gibi kalıp sözler veya “aslan ağzı”¹⁰ (çiçek) gibi birleşik kelimeler de madde başı yapılarak

10 Sözlükte ayrı yazılmıştır.

Irak Türkmen deyimleri varlığı içinde değerlendirilmiştir. Buna karşılık, Kerkük ağzında sıkça kullanılan ve kalıplaşmış birleşik fiil yapısında olan **arvad almak** “erkeğin evlenmesi”, **ağaç yemek** “sopa yemek”, **dilin almak** “ağzını aramak”, **dombalakuç olmak** “tepetaklak düşmek” gibi pek çok deyim sözlüğe alınmamıştır. Atasözleri bölümünde de deyim niteliği taşıyan bazı ifadeler yer almaktadır: **karıncaya kadarıya**; **kozı veri dışsize**, **pılavı veri iştahsızca**; yığdı kırpa **kırpa**, **sora(sonra) verdi 'eccî(acı) turpa**; **kurt karnınan** çıktı, çakal karnına girdi,...

Vasfi, eserinin giriş bölümünde Irak Türkmenleri arasında geçen bazı deyimlerin Türkiye Türkçesinde farklı anlamlara geldiğini belirtir. Bu gibi örnekler aslında son yıllarda Türkoloji araştırmalarında sıklıkla üzerinde durulan yalancı eş değerlere örnektir. Giriş bölümünde bu açıdan örneklenen deyimler şunlardır: **ayağını çek-**, **yağlı müşteri**, **ağzından çıkkanı kulağı duymak**. Yine giriş bölümünde yazar, bazı atasöz-

lerindeki arkaik(kullanımdan düşmüş) kelimelere dikkat çekerek Irak Türkmen atasözleri ve deyimlerinin bu açıdan da ele alınmaya değer olduğunun ipuçlarını vermiş olur. Zaten atasözleri ve deyimlerimiz, gerek arkaik kelimeleri barındırması gerek yerli telaffuzları muhafaza etmesi ve birçok folklor unsurunu bünyesinde taşımasından dolayı Türkoloji çalışmaları açısından çok önemli malzemelerdir. İhsan Vasfi'nin **Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri** eseri de 2786 maddelik deyim bölümü ve 671 maddelik atasözünü bu açıdan çok verimli bir kaynaktır.

Bir dilin canlılığını koruyabilmesi sağlıklı ve titiz araştırmalarla mümkündür. Bu da uzman araştırmacıların yetiştirilmesine bağlıdır. Irak Türkmenlerinin dil zenginliğinin ortaya çıkarılmasında diğer birçok araştırmacı gibi İhsan Vasfi'nin de değerli katkıları olmuştur. Yeni araştırmalar yapıldıkça onun ve eserlerinin değeri daha iyi anlaşılacaktır.